

„Konstrukce reality – systém – médium“

Mgr. Katrin Vodrážková

Abstrakt:

Text rozebírá pojmy realita a konstrukce ve smyslu dvojic: konstrukce reality a realita konstrukce (podle pojetí a teorie Niklase Luhmanna – viz seznam literatury), dále představuje problematiku média ve vztahu k médiím a masmédiím z hlediska filosofie a myšlení médií, sociologie, komunikačních a informačních studií, s konkrétním případem média filmu, a to v komparaci s médiem fotografie z pohledu různých technik zobrazování. Médium filmu a fotografie přitom autorka pojímá jako dva informační systémy. S tímto tématem úzce souvisí pojem a problematika času, prostoru, pohybu. V neposlední řadě se text dotýká stěžejního pojmu *difference* v odlišení od *diferenciace*, které právě ve svých teoriích uvádí myslitel Niklas Luhmann. Text slouží k základní orientaci v problematice a zahraniční tvorbě, ale také k upevnění pojmů a schopnosti rozlišovat jak v rámci jednotlivých disciplín, tak pojmosloví.

Klíčová slova: *difference, diferenciace, informace, komunikace, médium, realita, systém*

Abstract:

The text discusses the concepts of reality and sense of design in pairs: construction of reality and reality construction (according to the concept and theory of Niklas Luhmann – see bibliography), also presents problems of media in relation to the media and the mass media in terms of philosophy and thinking, media, sociology, communications and information studies, with a specific case of film, in comparison with the medium of photography from the perspective of different imaging techniques. The medium of film and photography is yet perceived as two information systems. This issue is closely related to the concept and issues of time, space, movement. Finally, the text is comparing concept of difference with differentiation. This is the most important idea of the Luhmann's system theory. Text is used for basic knowledge of a foreign production, but also to strengthen the concepts and the ability to distinguish both within individual disciplines and terminology.

Keywords: *difference, differentiation, communication, information, medium, reality, system*

Vznik a vývoj systému

Pojem a problematiku systému chápe Luhmann na pozadí procesu evoluce. Jeho výzkum souvisí s jinými významnými teoriemi (Parsons, Maturana a Varella, Berger, Winch) zasahující oblasti biologie, filosofie, sociologie, kybernetiky, mediální sféry, informatiky. Luhmann předkládá jako svou systémovou teorii *sebereferenční teorii*, to znamená teorii systémové diferenciaci. Schopnost diferenciaci systémů vzniká na základě operativního uzavření systémů a autopoietické autonomie systémů. Systémová teorie obsahuje tři analytické úrovně (LUHMANN 2006: 13):

- systém
- stroje, organismy, sociální systémy, psychické systémy
- interakci, organizaci, společnosti

Luhmannovu teorii systémů lze aplikovat na velmi rozdílné systémy. Evoluce, v rámci které se vyčleňují systémy¹, dala vznik nejprve biologickým systémům (BERGHAUS 2002: 55). Dále došlo v procesu ko-evoluce ke vzniku psychických² a sociálních³ systémů, jež se vůči sobě nacházejí na stejné úrovni. Sama evoluce může ovšem probíhat jen díky diferencii, v tomto případě ji podmiňuje diference systému a prostředí. **Žádný systém se totiž nemůže vyvíjet sám ze sebe.** Právě diference (systému a prostředí) umožňuje evoluci a vývoj systémů. Tvorbu systémů potom uvádí do chodu komunikace, která transformuje nepravděpodobnost v pravděpodobnost (LUHMANN 2006: 180). Na základě skutečnosti, že se systém a prostředí mění odlišně⁴, se vytváří napětí a podněty, které vedou k diferenciaci systémů. *Diferenciaci* (německy *Ausdifferenzierung*, pro přiblížení českému čtenáři lze užívat výraz také jako *vydiferencování* nebo *rozrůznění*; pozn. autorky) je dalším stěžejním pojmem Luhmannova myšlení a zároveň se odlišuje od pojmu *diference*⁵.

Luhmann předvádí specifický typ systému – operativní systém⁶, který se vyznačuje operováním. Samotné operace systému sestávají z jednoduchých základních operací⁷. Systém

¹ Luhmann chápe systémy vždy jako sebereferenční (autopoietické) systémy, které samy sebe chápou jako svůj vlastní předmět a vyměňují si pozitivní a negativní hodnoty. Jsou schopné vztahovat se k sobě samým a diferencovat vztahy vůči svému prostředí. Viz LUHMANN, Niklas. Sociální systémy. Brno: CDK, 2006. ISBN 80-7325-100-0.

² Jako forma operace je zvoleno vědomí.

³ Jako forma operace je zvolena komunikace.

⁴ Existuje tedy systém, kolem něhož je prostředí neboli okolí systému.

⁵ Myšlena je vždy diference systému a prostředí.

⁶ Model operativně uzavřených systémů (operativní konstruktivismus).

se tak vymezuje obecně vůči prostředí, každý systém a každé prostředí systémů vystupují jako celek, z něhož se rozrůžňují jednotlivé systémy, které se od sebe opět odlišují, a ty zase dávají popud k tomu, že se produkuje a diferencuje něco, co je odlišené od „xy“. Systémy s jejich prostředím spojuje kauzální vztah. Systém je vůči prostředí otevřený. Zároveň operuje způsobem, že se vůči prostředí vymezuje. Sám systém se tak může v rámci své diferenciaci a operování připojit k vlastním, právě úspěšným⁸ operacím, selekcím a k dalšímu rozrůžnění. Proto nyní ještě více specifikujeme pojem operativního systému, neboť se jedná o operativně uzavřené systémy, jinými slovy o rekurzivně uzavřené systémy⁹. Znamená to, že systémy jsou částečně otevřené (vůči prostředí) a zčásti (operativně) uzavřené.

Na rozdíl od starších pojetí dřívějších systémových teoretiků dává Luhmann důraz na hranice systému, protože tím, že se udržují hranice, se udržuje systém. Hranice systému jsou podmíněny diferencí sebereferece a reference druhého, to znamená diferencí systému a vnějšího prostředí. Hranice pomáhají k otevírání a uzavírání systémů, předpokládají realitu druhé strany a možnost překročení. Oddělují prvky a události, nikoli vztahy, neboť vztahy mohou existovat i mezi systémem a prostředím. Luhmann se tak nezaměřuje na vnitřní stavbu systému¹⁰, která představuje statické pojetí v systémové teorii. Luhmann dále také nesouhlasí s představou, že nejprve existoval systém, jemuž se následně prostředí přizpůsobilo. Systém a prostředí totiž chápe jako dvě strany téže mince (BERGHAUS 2002: 42). Obojí se k sobě vztahuje navzájem. Systém je diferencí vůči prostředí a prostředí existuje pouze díky systému. Prostředí tak lze definovat jako vnější stranu systému a systémem je vždy podmíněno. Prostředí je větší než systém, je všude okolo, je to vlastně vše kromě systému samotného. Prostředí dále na rozdíl od systému charakterizuje větší nepravidelnost. Zajímavé je, že systém vnímá prostředí jako značně chaotické a komplexní¹¹. Prostředí se stává složitou komplexní strukturou vzájemného vztahu dvojice: systém – prostředí. *„Čím je systém komplexnější a čím silněji je vystaven iritacím, tím více si může svět dovolit diverzity, aniž by se vzdal reality.“* (LUHMANN 1996: 19)

⁷ Operace = reprodukce prvků spojených s událostmi. Viz LUHMANN, Niklas. Sociální systémy. Brno: CDK, 2006. s. 65.

⁸ Např. *komunikace se podařila* (vztah emitenta a recipienta zpráv a informací)

⁹ Rekurzivní = opakující se; souvisí s pamětí a zpětnou vazbou.

¹⁰ Dříve byl systém chápán v rámci tradičního pojetí difference celku a části jako celek, který se skládal z dílů a prvků.

¹¹ Pojem komplexity je dalším stěžejním pojmem Luhmannovi teorie a vyjadřuje složitost systémů a prostředí. Komplexita vyvíjí selekční tlak a systém je komplexní díky selekci řádu.

System představuje vnitřní stranu, zatímco prostředí stranu vnější¹². Pokud bychom tedy něco vypovídali o systému, je zapotřebí vždy myslet na specifickou diferenci – hranici vůči prostředí. Tento mechanismus platí odpovídajícím způsobem rovněž pro psychické a sociální systémy¹³. V systému probíhají dvě centrální aktivity (BERGHAUS 2002: 44), to znamená *operování* (něm. Operieren) a *pozorování* (něm. Beobachtung), přičemž pozorování se dále dělí na *rozlišování* (něm. Unterscheiden) a *označování* (něm. Bezeichnen). Pozorování vyžaduje rozlišování a uskutečňuje se současně vedle operování. Luhmann představuje dvě hlavní úrovně pozorování, a to pozorování prvního a pozorování druhého řádu.

K pojmu diference

V průběhu evoluce vždy docházelo k diferenciaci systémů. Evoluce vytváří diferenciaci na základě změny konceptu směrem od biologických k psychickým a sociálním systémům. Na pozadí určitých zákonitostí se znovu objevuje diference systému a prostředí¹⁴. Celý proces tedy funguje následovně: Nejprve se diferencuje systém a poté se diferencují konkrétní systémy¹⁵, jež se vždy odlišují od svého okolí. Tedy existuje pojem *diferenciace* (něm. Ausdifferenzierung), který je odlišný od pojmu diference, přičemž diferenciace je svým způsobem jisté vyčlenění. Diference je vždy již stávající vůči stávajícímu, to znamená odlišnost ve více méně stejném obecném rámci, zatímco diferenciace je v průběhu času jiné vůči původnímu a obsazuje tudíž jiné – nové teritorium. Tyto struktury systému a prostředí přinášejí rozrůznějí, rozmanitost, mnohotvárnost. Hovoříme například o různorodosti individuů nebo sociálních systémů. Jedná se o spirálovitý proces¹⁶, který se uskutečňuje v následujících krocích (BERGHAUS 2002: 56):

¹² Luhmann tento proces připodobňuje například k aktu, kdy je vybrána vaječná buňka, která začíná vlastní život jakožto biologický systém vyčleňující se z mateřského těla. Jedná se tak o stejný akt jako v případě operativně uzavřených systémů.

¹³ Člověk jakožto psychický systém vytváří ze všeho, co vnímá, své prostředí. Dále například konferenční rada činí ze všeho okolo, co se stane součástí zasedání jakožto sociálního systému, své prostředí. Konečně systém masmédií tvoří ze společnosti, o které podává zprávy a informace, své prostředí (BERGHAUS 2002: 43).

¹⁴ Diference znamená rozlišování, jež řídí možnosti zpracování informací. Viz LUHMANN, Niklas. Sociální systémy. Brno: CDK, 2006. s. 14.

¹⁵ Například systém finančnictví, který zastupuje médium peněz s binárním kódem platit / neplatit; viz LUHMANN, Niklas. Die Realität der Massenmedien. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1996. Vydání 2. ISBN 3-531-12841-8.

¹⁶ Luhmann tento šroubovitý proces přirovnává k vymezení prvoků vůči jejich prostředí, ze kterého získávají informace, například díky teplotě, kořisti nebo svých protivníkům. Evoluce tak probíhá v rámci jejich možností tím, že se rozvíjejí nová chování.

... => **Přeměna prostředí systému XA**

=> **Vydiferencování systému XA**

= **Přeměna prostředí systému XB, ke kterému patří prostředí XA**

=> **Vydiferencování systému XB = ...**

Způsob, jakým lze v tomto procesu získat informace, začíná iritací z vnějšku. Informace jsou dále přiřazovány některým z dané spirály¹⁷. Zde tedy vidíme selektivní charakter procesu evoluce. Toto platí analogicky pro psychické a sociální systémy. Masmédia jakožto jeden ze systémů fungování moderní společnosti se v rámci evoluce systému masmédií – časově tím myslíme dobu od vynálezu knihtisku až dodnes – nesmírně diferencovala. Diferenciace systému masmédií probíhá paralelně k evoluci společnosti včetně hospodářství, techniky, rozvoje obyvatelstva, atd., to znamená paralelně k prostředí masmédií¹⁸.

Pokud hovoříme o diferenci, vždy jí myslíme diferenci systému a prostředí. Samotný systém vytváří a je svědkem difference systému a prostředí. Systémy v rámci procesu operování takovou diferencí systému a prostředí produkují. Vytvářejí formu, která sestává ze dvou stran, tedy vnitřní (systém sám) a vnější (prostředí neboli okolí systému, respektive vše kromě systému samého) strany. Důležité je porozumět tomu, že difference (systému a prostředí) nerozděluje celkovou realitu na dva díly¹⁹, ale vždy je ve vztahu vůči systému a zároveň vykazuje objektivitu. Její binární kód v podobě „*bud'* – *anebo*“ není absolutní. Difference v Luhmannově teorii nemá ontologický charakter, a to často vyvolává problémy s pochopením tohoto pojmu difference. Pojem difference je nutné odlišovat od pojmu rozlišení. Tento rozdíl potom stanovuje systémovou referenci, kterou v Luhmannově teorii zastupují masmédiá.

Současně zde tedy běží o rozlišení mezi dvěma typy reference, a to *sebereference* (něm. *Selbstreferenz*) a *reference druhého* (něm. *Fremdreferenz*). Tyto dva typy reference znamenají „*zdvojení reality*“, rozlišení témat a funkcí v systému, kdy probíhá komunikace prostřednictvím něčeho jiného (a nikoli tedy prostřednictvím sebe sama). Sebereference neboli autoreference (jinými slovy „*na sebevtaženost*“; pozn. autorky) je také vlastnost, která je charakteristická pro média z pohledu mediálního myšlení (filosofie médií, sociologie médií,

¹⁷ Viz příklad s prvky.

¹⁸ V praxi to má vliv například na zřízení nového televizního vysílače a působení na ostatní podnikání v oblasti médií ve vztahu k vysílacím stanicím.

¹⁹ Ve smyslu: „zde“ je systém, „tam“ je prostředí.

vizuální studia, komunikační a mediální studia), což platí také pro médium filmu a médium fotografie; seberefenci zahrnuje i kultura. Médium²⁰ tak dokáže referovat, tedy vypovídat o sobě samém jakožto o médiu. Další charakteristikou média je reflexivita, neboť médium se dokáže vztahovat k sobě samému jako k médiu. Masmédia jsou jakožto pozorující systémy nucena rozlišovat mezi seberefencí a referencí druhého. A podle Luhmanna jsou zároveň aktivní ve třech programových oblastech (zprávy, reklama, zábava). Realizují tři programové oblasti odlišnými typy konstrukce reality. V procesu zpracování informací otevírají horizont nejistoty, zvyšují složitost významových vztahů a míru iritace společnosti – opět skrze difference (LUHMANN 2006: 172), proto nevyžadují konsensus.

Systémová teorie se vztahuje k realitě. Konstrukce reality, které nabízejí masmédia, mají silné účinky, avšak nikoho nenutí²¹. Nejpřímější zobrazení reality podává zpravodajství. Zábava²², kterou masmédia nabízejí, nepřímo ovlivňuje to, co je **konstruováno jako realita**. Vzniká tedy otázka, jaký popis reality masmédia vytvářejí a dále, jaká společnost vzniká, když se tímto způsobem informuje o sobě? „*Když nějaké téma vstoupí do morální dimenze, získáváme dojem, že téma má tuto dimenzi zapotřebí, protože **reálná realita je jiná**.*“ (KMK 2009: 170) Každý kognitivní systém předpokládá realitu²³. Konstruktivistická teorie poznání zkoumá, jak je realita konstruována. Realita představuje dvoustrannou formu – **co** je pozorováno a **jak** je to pozorováno²⁴. Realita masmédií značí realitu pozorování druhého řádu. Realita vyvíjí proti poznání a vůli odpor (LUHMANN 2006: 176). Média vytvářejí odpor vůči sobě samým. Bez masmédií by ale například nešlo rozpoznat kulturu jako kulturu. Masmédia musí vedle vlastní reality konstruovat ještě **jinou realitu**. Společnost vytváří problémy, které vyžadují řešení. A to vytváří další problémy, které vyžadují řešení. Dochází k reprodukci témat, která masmédia mohou proměnit v informace. Masmédia rozšiřují komunikaci, a to díky použití technických prostředků, ať už se jedná o knihy, časopisy, noviny, fotografické či elektronické kopie obecně nebo vysílání. Důležité na tom je, že dochází k rozšiřování konkrétních představení prostřednictvím obrazu a zvuku (přednášky,

²⁰ Médium = obecná struktura komunikace. Médium je symbolické a má formu kódu (v kódech médií jsou symboly). Luhmannova teorie zahrnuje kupříkladu média jako médium peněz nebo médium lásky.

²¹ Zejména se to týká zábavy. Přitom svoboda je chápána jako nepřítomnost nátlaku. Dvoustranné selektory jsou zaměřené především na diskontinuitu a konflikt (konflikty názorů v masmédiích). Morálka (její reflexivní forma etika) upřednostňuje konsensus a řešení konfliktů, ale vyžaduje skandálnost, tzn. masmédia a zvláště televizní vysílání.

²² Pozorování sebe sama v modu druhého řádu neboli pozorování vlastního pozorování (LUHMANN 2006: 171).

²³ Důležité je rozlišovat realitu: reálnou, fiktivní / imaginární, filmovou. V rovině pozorování prvního stupně nelze rozlišit reálnou a imaginární realitu, tj. realitu a iluzi.

²⁴ Pozorování komunikace s ohledem na difference informace a sdělení (LUHMANN 2006: 170).

koncerty, výstavy, divadlo), ačkoli nejde o samotná tato představení, ale vždy o rozšiřování komunikace, a to pomocí technologie rozšiřování. *„Komunikace se uskuteční tehdy, když někdo vidí, slyší, čte – a natolik rozumí, aby mohla pokračovat další komunikace. Samotné sdělování tedy ještě komunikaci nekonstituuje. Přitom je pro masmédiá obtížné určit (na rozdíl od interakce mezi přítomnými uživateli) aktuálně zapojenou cílovou skupinu. Ve značném rozsahu proto musí být nepochybná přítomnost nahrazena pochybnostmi.“* (LUHMANN 1996: 14).

V neposlední řadě je problematika konstrukce reality, systémové teorie a médií spojena s časem, prostorem a pohybem, což souvisí se systémem médií filmu či fotografie. To, co hledáme nebo se snažíme vytvořit, jsou nové vztahy a nové formy – dochází k formování forem. Nové vztahy vznikají interakcí prvků systému v čase. Pomocí média se utvářejí formy a dochází ke komunikačním operacím. Tímto způsobem se reprodukuje systém. Každý komplexní systém se musí přizpůsobovat času. Modalita času působí na komunikaci v podobě obav a nároků. Z hlediska času pro systémovou teorii ne vše zůstává tak, jak tomu je v daný okamžik. Současnost lze chápat jako rozdíl minulosti a budoucnosti neboli rozdíl obou časových horizontů. V tomto čase se ustavují informace a činí se rozhodnutí (LUHMANN 2006: 58). Ale to, co čas je, ponechává systémová teorie otevřené. *„Systém si bere čas a formuje všechny operace do takového očekávání, aby na to mohly navazovat ostatní. A takto pracuje i systém masmédií za předpokladu, že vlastní komunikace budou pokračovat v následující hodině nebo v příštích dnech. Každá emise slibuje další emisi. Nikdy přitom nejde o takovou reprezentaci světa, jaká v okamžiku jest.“* (LUHMANN 1996: 26).

Proč je diference a vztah systému a prostředí tolik důležité? Protože v samotné komunikaci²⁵ je uložena zpětná vazba a onen kauzální vztah. Žádná diference totiž není možná bez zpětné vazby. Proces a postup je následující: nejprve nastává zpětná vazba a ostatní i zdánlivé opozice²⁶ se tvoří až poté. Znamená to, že v komunikaci jde současně o zvýznamnění druhého neboli o to, co mu přidává na hodnotě. Přitom je potřeba rozlišit situaci, kdy na člověka reaguje někdo vnější z okolí²⁷ (z davu) od situace, kdy na člověka reaguje někdo, kdo má institucionální přidanou hodnotu,²⁸ a tudíž možnost nadřazené

²⁵ V Luhmannově systémové teorii = v teorii diferenciací systémů.

²⁶ Například se jedná o dvojice: „pole – prostředí“. „subjekt – objekt“.

²⁷ Tj. někdo z davu.

²⁸ Např. manželka.

legitimizace²⁹. Z hlediska komunikace je také nezbytné uvědomit si, že systém a komunikační prostředí nabízí nadměrné množství možností, respektive více možností, než je možné prakticky využít. Samotné médium značí obrovskou, ale omezenou oblast možností.

Tyto skutečnosti a okolnosti nás přivádějí opět k pojmu sebereference (něm. Selbstreferenz), který představuje celý okruh, respektive úroveň značení. Zpětná vazba a formování formy se projevuje v tom, co k tomu, co je předmětem popisu, bude dodáno jako forma popisování. Hledáme tedy to, díky čemuž lze něco popsat. Takovou formu mohou zastupovat znaky, symboly, grafická znázornění. Zásadní přitom je, aby tyto formy korespondovaly s tím, co popisují. Samotný předmět popisu tak nutně vyžaduje formu, protože v určité formě je právě popisován. Sebereference je nakonec již způsob, kterým lze něco ukázat, předvést, zobrazit. Takové sebeukázání potom znamená vědění. Pro praxi a poznávací operace je však stěžejní diference sebereference a reference druhého, protože pouze na základě této diference může systém pozorovat.

Závěr

Text se zaměřuje především na problematiku diference systému a prostředí. Vztah systému k prostředí je důležitý proto, neboť zpětně slouží systému k orientaci a vytváření informací. Systém může pracovat pouze s informací. Systém masmédií tuto informaci rozšiřuje. Teorie operativního konstruktivismu tedy předpokládá, že existuje vnější prostředí, s tím také hranice systému a realita. Problém spočívá v tom, že operativní konstruktivismus považuje svět za nedosažitelný, nejedná se o předmět. Svět je chápán jako horizont. Proto je nezbytné konstruovat realitu, popřípadě pozorovat pozorovatele, jak ti konstruují realitu. Přitom jsme stále na poli ve fenomenologickém smyslu.

Luhmann představuje takový systém, který je schopný rozlišovat mezi sebou a svým okolím. Metodou je přitom pozorování, jež se dělí na dvě úrovně – fakta (skutečná realita, to znamená vlastní operace) a pozorování systémů (pozorovaná realita neboli pozorování pozorovatelů, kdy lze rozlišit to, *jak* pozorovatel pozoruje, a to, *co* pozoruje). Vztahy mezi prvky v systému a jeho okolím definují operaci jakožto základní funkci systému. Luhmannova systémová teorie je pro pochopení funkčně diferenciované moderní společnosti stěžejní. Luhmann chápe společnost jako obsáhlý systém všech komunikací, protože jsou to právě sociální systémy, které komunikují.

²⁹ To znamená pro Luhmann možnost skutečné reference – bez aktu legitimizace.

Za specifická média jsou považována médium fotografie a médium filmu v rámci diferenciací (informačních) systémů. Přičemž jednotkou specifické diferenciací je kód. Systémy totiž vytvářejí specifické kódy. Jedná se vždy o binární kód na bázi „ano – ne“. Kód rozhoduje o tom, co bude komunikováno. Jednotlivá média, jež jsou funkčně specializovaná, se dále starají o stabilizaci komunikace. Konstrukce zahrnuje veškeré poznání, to znamená i veškerou realitu. To může být dosaženo jedině na základě diference sebereferece a referencí druhého. Diference sebereferece a referencí druhého přitom může existovat pouze v samotném systému, nikoli v prostředí systému. Tato diference utváří empirické podmínky a umožňuje systému kognitivní operace.

„Realita tak není ničím jiným než indikátorem pro úspěšné ověřování konzistence v systému. Realita se utváří uvnitř systému na základě formování smyslu (vyjádřeno anglicky: sensemaking). Vzniká tehdy, když jsou stanoveny inkonsistence, které mohou vyplývat z toho, jak se paměť podílí na operacích systému – například prostřednictvím konstrukce prostoru a času jakožto dimenzí s různými částmi, na kterých se mohou nacházet rozdílná vnímání nebo vzpomínky, aniž by se dostala do vzájemného konfliktu.“ (LUHMANN 1996: 19)

Literatura:

BALÁZS, Béla. Der Geist des Films. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2001. ISBN 978-3-518-29-137-5.

BERGER, P., LUCKMANN, T. Sociální konstrukce reality. Brno: CDK, 1999. ISBN 80-85959-46-1.

BERGHAUS, Margot. Luhmann leicht gemacht. Böhlau: UTB, 2007. ISBN 3-8252-23-60-4.

DELEUZE, Gilles. Film 2. Obraz-čas. Praha: Národní filmový archiv, 2000. ISBN 80-7004-127-7.

ENGELL, Lorenz. Bilder der Endlichkeit. Serie moderner Film. Weimar: VDG, 2005. ISBN 3-89739-489-8.

KOL. AUTORŮ. Kultura – Média – Komunikace (KMK, svazek I.). Olomouc: Centrum kulturních, mediálních a komunikačních studií Univerzity Palackého, 2009. ISSN 1804-0365.

LUHMANN, Niklas. Die Kunst der Gesellschaft. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1997. ISBN 978-3-51828-903-7.

LUHMANN, Niklas. Die Realität der Massenmedien. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1996. Vydání 2. ISBN 3-531-12841-8.

LUHMANN, Niklas. Die Realität der Massenmedien. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1996. Vydání 3. ISBN 3-531-42841-1.

LUHMANN, Niklas. Sociální systémy. Brno: CDK, 2006. ISBN 80-7325-100-0.

VODRÁŽKOVÁ, Katrin. Realita masmédií. Praha: Academia, 2012. (vydání překladu LUHMANN, Niklas. Die Realität der Massenmedien. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1996. Vydání 3. je v řešení)

ZIEMANN, Andreas. Soziologie der Medien. Bielefeld: Transcript Verlag, 2006. ISBN 978-3-89942-559-8.

Profil autorky (Ikaros):

Mgr. Katrin Vodrážková

3. roč. Ph.D programu Informační věda (2012 / 2013)

ÚISK FF UK Praha

Oblast zájmu: médium filmu, médium fotografie, zobrazovací techniky, komunikace, systém

vodrazkova.katrin@gmail.com